

چند علیہ

مکتبہ جدیدہ اسلامیہ نیک جمہوریہ و مسیحیہ سید

شوال سنہ ۱۳۳۹

جلد ۶۷

شمس دینک آیدہ بر نشر اولنور

آلہنجی منہ

اسلام متفکر لری

۱

ابو حامد محمد غزالی

۱۶

غزالیؒ جدید :

سالكين وواصلين : ۱ — سلوك، غزالي نك « المقصد الاسنى » نام رساله سنده ايضاح ايتديكنه كوره، اخلاقي، اعمالى، معارفى تهذيب ايلكدر . بوده ظاهر و باطنى معمور، پر نور قيلمق ايله اشتغال ديمكدر .

سالك حين سلوك كنده نفسى ايله مشغولدر . الله ايله مشغول دكلدر، شوقدر كه وصوله مستعد اولمق ايجون باطنى تصفيه و تحليه ايتمكله مشغولدر . شيخ ابو على فارمدى نك [۱]، شيخى ابو القاسم كرگانى (۴۵۰) دن نقل ايتديكنه كوره طقسان طقوز اسماء حسنى سالكك اوصافى اولور، سالك بو حالده هنوز سلوكده در، واصل دكلدر .

احياء العلومده بيان اولنديغنه كوره سالكه ابواب معرفت كشاد اولور، سالك غافل و مغرورده اولور، محبوبده اولور .

صوفيه نك بيانلرى وجهله سالك راه حقيقتيه ملازم اولمغله ماسوا دن قطع پيوند علاقه ايدهر ك مقام مذلتده، جاى مسكنتده حقيقى قبله اولان جناب ذات مطلقه، جمال باكل حقه توجه تام ايله متوجه، مجاهدهده دائم، رياضتده قائم اولملى در . سالكك قلبى دست عنايت سبحانيه ايله مفتوح اولونجه سالك عالم غيبى سيرايدر . سالك مقامات دن علم و تصورى ايله دكل، حل و ذوقى ايله مرور ايدر . علمى عين اولورده برطاقم اشكالات و شها نك ورودينى منع ايدر .

غزالي نك برادرى جمال الاسلام احمد غزالى (۵۲۰) « التجريد فى كلمه التوحيد » ده سالك ايجون اوچ منزل كوستريور : عالم فسا، عالم جذبه، عالم قبضه . سالكك فناده ذكرى « كلمه توحيد يعنى لا اله الا الله » عالم جذبهده ذكرى « الله الله » عالم قبضهده ذكرى « هو هو » در . عالم فناده سالكك نفسى حقهده فانى اولور، صفات مذمومه سى محو اولور،

وجود حق باقی اولور؛ عالم جذبه‌ده ملکک جذبه‌سنده واقع اولور؛ عالم قبضه‌ده قبضه حقدده واقع اوله‌رق حق تعالی آنده بلا واسطه تصرف ایدر .
کلمه توحیدک مسکنی قلب ایسه صاحب مؤمن ، روح ایسه صاحبی عاشق ، سر ایسه صاحبی مکاشفدر .

اولکیسی ایمان عوام اولوب مجرد خبر صدقک ، ایکنجیسی ایمان خواص اولوب بصیرت وانشرای صدرک ، اوچنجیسی ایمان خواص الخواص اولوب مشاهده و مکاشفه‌نک نمره‌سیدر . کلمه توحیدک اولی نفی محض ، آخری اثبات محضدر ؛
کلمه توحید وجوه اسرارندن غبار اغیاری سیلر ، سپوریر ؛ اسراری هرش تجلی‌باری ، نظرگاه سبحانی قیلار . ایشته بوکا مبنی « یاداود طهرلی بیتا اسکنه لم تسعنی ارضی ولا سماء ووسعنی قلب عبدی المؤمن التقی التقی [۱] » بیورلمشدر .

انسانده ایکی وجود واردر: بری مقدوح دیکری مددوحدر . وجود مقدوحی عالم عدلن ، وجود مددوحی عالم فضیلتدندر . بو ایکی عالمک هر برنده متعدد اجزا واردر . انسانک وجود عدلیسی یدی جزء عدلی‌یی مشتملدر : حس ، شغل ، هوی ، کدورت نفس ، نفس ، بشریت ، طبع — بونک آردنده ابلیس واردر . وجود فضلیسی‌ده سسکیز جزء فضلی‌یی مشتملدر : حس ، فهم ، عقل ، فؤاد ، قلب ، روح ، سر ، همت . بونک اوت‌سندده ملک واردر .

وجود عدلی‌نک هر برجزئی وجود فضلی‌نک هر برجزئیه مقابلدر .
حس مقدوح حس مددوحه ، شغل فهمه ، هوی عقله ، کدورت نفس فؤاده ، نفس قلبه ، بشریت روحه ، طبع سره مقابلدر ابلیسک مقابلده ملکدر . همتک مقابل بر جزء مذمومی بو قدر . وجود عدلی‌نک ابوابی ابواب نار حجیم کبی یدی ، وجود فضلی‌نک ابوابی ابواب دار نعیم کبی سسکیزدر ، جحیم دار عدل ، دار نعیم دار فضلدر وجود فضلی و عدلی معجل واصر بر دار نعیم ، بردار جحیمدر: بونلرک هر برنده اصل دارموجل واکبر [۱] ای داود ! بکا بر خانه تطهیر ایت که اوراده ساکن اولیم بن برمه ، کوکمه‌ده صیفم فقط رهیزگار ، پاک مؤمن قولمک قلبه صیفم .

سخاوی‌نک مقاصد حسنده پیسانه کوره « ما وسعنی سماء ولا ارضی ولکن وسعنی قلب عبدی المؤمن » حدیثی حقدده عراقی « بوحدیث ایچون بر اصل کوره‌مدم » دیور . ابن تیمیه‌ده « بوحدیث اسرأیلیانده مذکوردر ، آنلک حضرت پیغمبردن بر اسناد معروفی یوقدر دیور . یعنی اهل حدیث عندنده اسنادی یوقدر دیکدر .

اولان دارنعم و ججیم ابوابه آچیلیمش برر قیو وارد در ، جریده اولیا عالم فصلده ، جریده اعدا عالم عدلیده در ، عالم فضلیه ایلك داخل اولان آدم علیه السلام در ، ابلیس ده جریده عالم عدلی نك باشی در . سوء عاقبتدن ، سوء خاتمہ دن قورقو یوقدر ؛ سوء سابقہ دن ، سوء فاتحہ دن قورقیلیر . کلمه توحید بر مصباح ، جزء فضلی بر قنبدیل ، جزء عدلی ده بیت مظلّم مشابه سندہ در ، مصباح قنبدیلی ، قنبدیل بیت مظلّمی پارلاندینی کبی نور کلمه توحیدده جزء فضلی بی ، جزء فضلی ده جزء عدلی بی ضیادار ایدر ، بیت مظلّمک ظلمتی مصباح ایله ازاله اواندینی کبی جزء عدلی نك ظلمتی ده جزء فضلی ایله ، نور توحید ایله زائلدر . هر نه وقت که سماء کلمه توحیدده شمس وحدانیت برج فردانیتدن لیل وجود عدلی یه طلوع ایتسه ظلمت لیل وجود عدلی زائل اولور . وجود عدلی وجود فضلی اولور .

عالم فضلی عالم علوی ، عالم عدلی عالم سفلی در . عالم فضلیده کی همت عرش رحمن ، دیگر یدی صفات یدی قات سموات منزله سندہ ، عالم عدلی نك یدی صفاتی ده یدی قات ارض مشابه سندہ در .

عالم علوی غایت لطیف اولوب بر جزء دن دیگر بر جزء نورک وصولنه حجاب اولماز . بالعکس عالم سفلی غایت کثیف اولوب بر جزء دن دیگر بر جزء نورک وصولنه حجاب اولور . سالک عالم فناده نفی و محو زیاده محتاجدر ، زیرا بوراده صفات مذمومه غالبدر . عالم جذبده تقویه یه ده زیاده محتاجدر ، زیرا بوراده صفات مذمومه غالبدر . عالم قبضهده صفات عدلیه زائل ، انوار صفات فضلیه لامع اولور . تصرف حق بلا واسطه سالک متصل اولور . سالک کندیسنه اضافتله معدوم ، فانی ؛ حقه نسبتله موجود ، باقی اولور . ایشته (هو هو) ذکرینک منشای بودر . موجود اودر ، باقی اودر .

کلمه توحید مقناطیس قلوب ، لفظه جلال مقناطیس ارواح ، لفظه هو مقناطیس اسراردر . کاشف قلوب «لااله الا الله» ، کاشف ارواح «الله» ، کاشف اسرار «هو» دیر : «لااله الا الله» قوت قلوب ، «الله» قوت ارواح ، «هو» قوت اسراردر . سالک قبله وارمندجه روحه ، روحه وارمندجه سره وارده ماز . باب قلب کلمه توحید ایله ، باب روح لفظه جلال ایله ، باب سر لفظه هو ایله آچیلیر . عالم قلوب عالم ارواحدن ، عالم ارواح عالم اسراردن دها کوچکدر . بو اوچ عالم محیط و محاط اولمق اوزره اوچ دائره کبی در . عالم اشباحه الک یقین اولان الک کوچکدر ، چونکه عالم اشباح طار بر عالمدر . عالم نفس و بشریت و طبع عالم عدلینک درکاتی ، عالم قلب و روح و سر عالم فضیلینک درجاتی در . عالم قلب اهل بدایه نك ، عالم روح اهل توسط

و کفایه نك، عالم سر اهل وصول و نہایه نك معراجیدر . عالم قلب معراج نوابین، عالم روح معراج محبین، عالم سر معراج هارفین در . سالك حضيض طبع و بشریت و نفسیدن ترقی و عروج اتمد كجہ سماء قلب و روح و سرہ و اصل اولہ ماز . در كئ طبع و بشریت و نفسیدن قورتیلوب او عالمه واصل اولونجہ انی تصرف حق استقبال ایدر .

سالك حضرت رحمانك ایکی پارمیی آره سنده حضرت رحمانك — ایستدیکي کی — چوریلیر طوریر . بعضاً قبضدن بسطه، خوفدن رجایه، بقادن قنایه، محبودن محوه، طربدن حزنه چوریلیر . بعضاً شو احوال منعكس اولور . عید ابدیا قبض ایلہ بسطه، خوف ایلہ رجاء فنا ایلہ بقاء محو ایلہ محو، طرب ایلہ حزن آره سنده در . حضرت رحمن بعضاً انی جذب ایدر، مراتب سائرینك اعلی مرتبه سنے ایصال ایدر . بالعكس بعضاً آتی رد ایلہ منازل منقطعینك ادنی مرتبه سنے دوشیریر . بر جذبہ رحمن ثقلین (انس و حین) عملنه موازی اولور . شوراسی بیلنسونه كہ تعدد و تغیر و تنوع صفات حقائق متعلق اعتباریله در . حق ذاتنده و صفاتنده بر در علمی برہ قدرتی بر در فقط معلوماتی متعدد، مقدوراتی متعدد در . سالك عالم قلبه واصل اولدیمي اكا تصرف حق واصل اولور . چهری ا کسیر اولور . باقری زرخالص اولور؛ اكا انوار تنزیه و توحید ابداع اولنورده آنك ضدی بر طرف اولور؛ صفاء توحید کدورات صفاتی ازاله ایدر . ارتلق منازل سائرینده سیر ایدر . منازل قلبك اعلاسی اولان رضاء تسلیم، تفویض، طمانینت، سکینته قدر واریر . — الابد کر الله تطمئن القلوب —

سالك عالم روحه واصل اولدیمي « و نفخت فيه من روحي [۱] » نظم جلیلنده کی یاه اضافتله حاصل اولان منشور تشریف، نعت قدم ظاہر اولور . بواضافت حدوثة قدم فضیلتی و یرمك، محدث ایچون قدیمی تسجیل اتمكدر . بواضافت اضافت مزیتدر، اضافت جزئیة دكدر؛ اضافت خصوصیه در، اضافت بعضیه دكدر؛ اضافت قرینتدر، اضافت نسبت دكدر؛ اضافت كرمدر، اضافت قدم دكدر . حق « و نفخت فيه من روحي » دیمكله برابر اضافتدن منزهدر . حق ایچون کل یوقدر كہ بعض، جنس یوقدر كہ نوعی اوله بیلسون . حق « من، الی، فی، علی » حرف جر لرینك معانی حقیقیه لرندن یعنی بدایت، نہایت، ظرفیت، محلیتدن مقدسدر . سالك عالم سره واصل اولونجہ اكا اسرار غیب منكسف اولور . بوسره نه ملك مقرب نه بنی مرسل مطلع اولماز [۲] غیب نظرندہ عین اولور . كندوسنی مراتب توحید و معرفت

[۱] اكا روحدن او فوردم .

[۲] « لی مع الله وقت لا یسعی فیہ ملك مقرب ولا بنی مرسل » حدیثه اشارتدر . بو حدیث المقاصد الحسنه بیان اولندینی وجهله رساله قشربده « لی وقت لا یسعی فیہ غیر ربی » نغظیله مذکوردر . اسنی المطالبده بیان اولندینی اوزره بو حدیثك سند یوقدر .

متصوفه نك ذكر ابتدایی بو حدیثده علی القارینك بیاننه كوره مسكر، محو، فنا تعبیر اولنان استغراقی باللقایه ائما وارددر .

اعلاسنه ایصال ایلر . بوراده تعمیر قاصردر ، سالک معرفته کی عجزنی اعتراف ایدر ، طریق معرفتی عجز اولور . ایشته منازل سالک .

۲- وصول ، غزالینک « المقصد الاسفی » ده ایضا حنه کوره ، ایکی قسمدر : وصول بدایت ، دیکری وصول نهایت .

وصول بدایت سالکک - کندوسنه حلیه الهیه انکشاف ایلیرک - حقه مستغرق اولمیدر . بومقامه ایرن سالک معرفته باقسه معروفی آنجیق الله اولور ، قصدینه باقسه مقصودی آنجیق الله اولور ، سالک اللهدن ماعداسنی بیلمز ، قصد ایتمز . بیلدیکی آنجیق الله ، قصدی آنجیق الله ، دردی آنجیق الیهدر . کرک مشاهد کړک قصد اعتبارله سالکک کلیق الله ایلر مشغولدر . سالک بوخصوصده نفسنه التفات ایتمز [۱] ظاهرنی عبادت ، باطنی تهذیب اخلاق ایلر پر نور ایتسکلهده مقید اولماز .

وصول نهایت سالکک نفسندن بالکلیه منسلخ و مجرد اولمیدر که صانکه سالک او اولور [۲] واصلین مشکاة الانوارده ایضاح اولندینی وجهله جناب حقه کشف اولنه میحق برسر دن ناشی وحدانیت محضه وکالات بالغهده [۳] متاهی اولیان بر صفت ایلر موصوف اولدیغنی کشف ایدن ، کندولرینه بویه جه تجلی اولنن ذواتدر . واصلین واحد حقه موجودات حسیهیه نسبتی شمسک نور محضه ، انوار محسوسیه نسبتی کبی بیلیرلر .

واصلین سمواتی تحریک ایدن ذاتدن ، تحریک سمواتی امر ایدن ذاتدن اعراض ایدوب سمواتی ده ، تحریک سمواتی ده یارادان ذاته توجه ایتشملر ، بصر و بصیرتک ادراک ایتدیکی هر شیدن منز بر موجوده ایرمشلردر ؛ واصلین بر وجه آنی اقسامه آیریلیر .

۱- اوایل ذواتدر که بتون بصر لرینک ادراک ایتدیکی شی احراق اولنش ، مثلاً شی و مضمحل اولمشدر . بو ذوات آنجیق جمال و قدس سبحانی ، حضرت الهیهیه وصول

[۱] یعنی انوار تجلیده بحر وحدته استغراقنده وارغندن اوقدر فانی ، اوقدر ذاهل اولور که الله توجه نامی ، ماسوا دن اعراض کلیسی برکاتیلر ادراکنده ماسوی مضمحل اولور . نه کم شرقه باقان کیمسه غربدن ذاهلدر . دوشکوق عاشق کمال اشتیاقله مشوقک دیدار ووصالی تفریکته طالارسه یاندن اولان شیدن ذاهل و فانی ، خارج و داخلدن غافل و مثلاً شی اولور .

[۲] یعنی حقه صوری منزله سنده اولور . وصولی عالم محسوس اولان فرشته وصولی دکلدر . جناب حق شوائب امکان وحدویدن منزهدر بو وصول براستغراق و توجه کلیدر که سالک احواله بتون ماسوا دن ، کندوسندن ده فانی و ذاهل اولوب ادراکنده آنجیق ، آنجیق الله قالیر . وصول عنایت ربانیه ایلر حصول بولور . قولک کسی وصولک حصولنه سبب اولور .

[۳] مطبوع نسخه لرده (لانتناهی) به بدل تنافی دوشمشدر .

ایله نائل اولایی جهالنده ذات باری بی ملاحظه ایدرک باقی قالاندر در . بومقامده مبصرات هالك و متلاشی ، مبصر باقیدر .

۲ - خواص الخواص قسمیدر . بودوات ، کندولری سبحات وجه اعلاسی احراق ایتش ، سلطان جلال احاطه ایلش اولمغه ، ذات باریده متلاشی وهالك اولمشدر . بودوات نفسلرندن فانی و ذاهبی اولمیری سبیله کندولرنده کندولری ده ملاحظه قالماش انحق واحد حق قالمشدر . [۹] «کل شیء هالك الا وجهه» سر جلیلی بودواتده ذوق و حال اولمشدر . نهایت واصلین بودر [۳] ۳ — ترقی و عروجده بوکی تفصیله محتاج اولیان ذواتدر . بودوات ایچون عروج اوزامامشدر . بودوات وهله اولاده معرفت قدسه ، ربوبیتی تغزیمی واجب اولان شیدن تغزیه واصل اولمشدر . بشقلرینه نهایتده واقع اولان شی اودواته بدایتده واقع اولمش ، سبجات وجهی بصر حسن و بصیرت عقلیه ایله ادراک اولنه حق هریشی یاقمشدر . اولکیسی خلیل الرحمن [۳] ، ایکنجیسی حبیب الرحمن طریقه مشاهد . بعض صوفیه واصلینی محبت ذاتیه ایله مظهر تجلی اولان ذوات ایله تعریف ایدیور . باشلیجه ایکی قسمه آریور :

۱ — مقربین درکه درجه کماله و وصول ایله بحر جمعه مستغرق اولوب سلطنت علم و عقائد خالص اولناندر در .

[۱] یعنی ظهورده هیچ بریشی قالماش ، انحق و انحق نور حق قالمشدر . نه کم «ما فقد شیئا من وجد الله وما وجد شیئا من فقد الله» الاهی بولان هیچ بریشی غائب ایتماش ، الاهی غائب ایدن هیچ بریشی بولامشدر . «دیرلر .

[۲] نه کم صرفیه «سالک وصول الی الله مرتبه سنه ایرنجه بحر توحید و قلم عرفانه ، مستغرق اولور . ارتقای ذاتی ذاتنده ، صفاتی صفاتنده مضمحل اولوب بتون ماسوی ، حتی کندوسی ده کندوسندن غائب اولور . و جزوده الهدن غیری هیچ بریشی کورونمز» دیرلر . بومرتبه فنا فی التوحید دینور . بمضیلری «عبدك حق اول وصالی نفسندن هجرانی ، حقدن اول هجرانی نفسه مواصلق در . «دییورلر .

دیدم از دور کروی همه دیوانه و مست
از تلباده شوق آمده در جوش و خروش
بی می و مطرب و ساقی همه در عشق سرود
بی می و جام صراحی همه در نوشانوش

عصمت بخاری

اوزاقدن بر طائفه کورده که هپی دیوانه و سرخوشدر ، باده شوق حرارتدن جوش و خروشه گمشدر . باده سز ، مطرب سز ، ساقی سز عشقه لئوق ایله نغمه زن اولیورلر ، باده سز ، قدح سز ، صراحی سز نوش ایدیورلر .

[۳] نه کم غزالی غافلین صنفک اونچی فرقه سی ایضاح ایتدیکی صروده بوکا اشارت ایتش ایدی .

بو ذوات ارشاد ایله وظیفه دار دگلدنر . آنجیق دیار خبرنده متوطن ، قباب عزنده ساکندر . [۱] عالمک وجودندن ده ، عدمه ندنده خبردار دگلدنر .

۲ — سرشدین کاملین درکه بحر جمه دکل ، نهر جمه مستغرق اولوب عالم سکرندن عالم فحوه [۲] گلدنریله احکام شریعت و آداب طریقه عودت ایلیانلردنر . بوذوات شراب جذبیه محبتی آب زلال علم و معرفت ایله مزج ایتشیلردنر .

مراتب تجلی متفاوتدر . نته کیم مقام شوق مقام عشقک [۳] دوننده در . سالکک حضرت الهیه قرب و بعدی ، صفوت و زکاده قوت وضعفی اعتباریه آرهلرنده اختلاف و تفاوت وارددر مراتب کشف و تجلی بصائر قلوبک انواری ایله مناسبدنر . نور بصیرتی زیاده اولان زیاده تجلی به مظهر اولور . ناقص اولانده تجلی ناقص اولور نته کیم رقیب بصرده بویلدنر ؛ حاسه ابصری تفاوتیه متفاوتدر . اشرف انوار نور حق دره آنک دوننده نور عقل آنک دونندنور روح ، آنک دوننده نور قلب وارددر . سالک استعدادی سببی ایله یا مرتبه قلبده نور قلب ایله ، یا بو مرتبه دن ترقی ایدرک مرتبه روحده نور روح ایله بر قسمی ده قرب حضرت الهیه باوغل ایله نور حق ایله مستنیر اولور ، آرتق آنک نور بصیرتی بتون انواردن اعلی و العطف اولور .

ازمه برلی

اسماعیل حتی

[۱] لله تحت قباب العز طائفة

اخفاهم فی لباس الفقر اجلالا

اللهك عزت قبله لی آلتنده برطاق طائفه سی وارددرکه آنلری ، اجلالا ، لباس فقرده کیرله مشدر .

[۲] بومبشك خفامندن صكره بوكی اصطلاحات صوفیه آبروجه ایضاح اولنه جقدر .

[۳] شوق: دل و جانك اثناء محبوبه هیجان و سرکشی در . شوق لقاء محبوب ایله کسب سکون ایدر ؛ اشتیاق لقاء محبوب ایله زائل اولماز . مشتاق حیرت و هیجانده مستغرق اوله رق ببقراردر . شوق محبت مقدار نیجه اولور ؛ شوق محبتك ثمره بیدر .

یا من شکی شوقه من طول فرقة

اصبر لعلك تلقی من تحب غدا

طول مدت افتراق یاردن دولاپ شوقندن شکایت ایدن ذات ! صبرایت اوله بیلیرکه يك یاقین

برزمانده محبوبکه ملاق اولورسن

مکوکه قطع بیابان عشقی آسانست

که کوههای بلاریک ان بیابانست

مجرای عشقی قطع اخک قولایدنر دیمه ، داغلر کی بلالر اوجمرانك قومندن متحصیلدر .

عشقی درجه محبتی تجاوزدر : حیاتی فی ممانی و ممانی فی حیاتی : حیاتم تمامده ، تمامده حیاطمه در .